

Studia Bezpieczeństwa Narodowego
Zeszyt 34 (2024)
ISSN 2028-2677, s. 45-56
DOI: 10.37055/sbn/191084

Instytut Bezpieczeństwa i Obronności
Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
Wojskowa Akademia Techniczna
w Warszawie

National Security Studies
Volume 34 (2024)
ISSN 2028-2677, pp. 45-56
DOI: 10.37055/sbn/191084

Institute of Security and Defense
Faculty of Security, Logistics and Management
Military University of Technology
in Warsaw

KONWENCJA O ZAKAZIE UŻYWANIA TECHNICZNYCH ŚRODKÓW ODDZIAŁYWANIA NA ŚRODOWISKO W CELACH MILITARNYCH LUB JAKICHKOLWIEK INNYCH CELACH WROGICH (ENMOD) - PROBLEMATYKA I ZNACZENIE NA PRZYKŁADZIE KONFLIKTU ROSYJSKO-UKRAIŃSKIEGO

THE CONVENTION ON THE PROHIBITION OF MILITARY OR ANY OTHER HOSTILE USE OF ENVIRONMENTAL MODIFICATION TECHNIQUES (ENMOD) – ISSUES AND RELEVANCE ON THE EXAMPLE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT

Kamil Wojciech Wojnowski

ORCID: 0000-0002-3242-6781

Uniwersytet Warszawski

Abstrakt. Środowisko naturalne od zawsze w historii konfliktów zbrojnych było „cichą ofiarą” wojny, na skutek szkód bezpośrednich, jak i pośrednich wywołanych działaniami wojennymi. Dopiero w latach 70. XX wieku na skutek doświadczeń wojny wietnamskiej w kontekście używania defoliantów i herbicydów oraz zwiększenia się świadomości bezpieczeństwa ekologicznego wśród członków społeczności międzynarodowej, spowodowało powstanie pierwszych przepisów na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego chroniących środowisko naturalne. Wobec czego celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie jednej z najważniejszych umów międzynarodowych w tej materii, czyli Konwencji o zakazie wojskowego lub innego wrogiego wykorzystywania technik modyfikacji środowiska (ENMOD) w celu wykazania, dlaczego powyższa konwencja została stworzona w latach 70. XX w., a nie w innej dekadzie. Jednocześnie poddając analizie najważniejsze artykuły ENMOD, celem jest zidentyfikowanie kluczowych problemów konwencji w odniesieniu do konfliktu zbrojnego rosyjsko-ukraińskiego. Dlatego głównym problemem badawczym jest możliwość zastosowania omawianej umowy międzynarodowej ENMOD dla ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego na przykładzie trwającej wojny rosyjsko-ukraińskiej. Według postawionej hipotezy badawczej konwencja ENMOD nie ma zastosowania dla zdecydowanej większości szkód środowiskowych spowodowanych konfliktem zbrojnym, niemniej jest kluczowym traktatem, który uzupełnia ogólny i szczególnie reżim ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego. Na potrzeby rozwiązania postawionego problemu badawczego i weryfikacji hipotezy w artykule zastosowano

metodologię opartą na metodzie jakościowej, poddając analizie i krytycznej ocenie literaturę przedmiotu, przy jednoczesnym wykorzystaniu na gruncie nauk prawnych metody dogmatycznoprawnej w odniesieniu do aktów prawnych i historyczno-prawnej, aby ukazać genezę i ewolucję konwencji ENMOD. Autor w analizie dochodzi do wniosku, że ENMOD nie ma zastosowania dla większości szkód środowiskowych spowodowanych działaniami zbrojnymi, czego dowodzi konflikt zbrojny rosyjsko-ukraiński, gdzie obie strony konfliktu są związane tym traktem, jednakże ENMOD jest ważnym uzupełnieniem reżimu ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego.

Słowa kluczowe: ENMOD, międzynarodowe prawo humanitarne, środowisko naturalne, międzynarodowe prawo publiczne, konflikt rosyjsko-ukraiński

Abstract. The natural environment has always been a 'silent victim' of war in the history of armed conflict, as a result of both direct and indirect damage caused by warfare. It was not until the 1970s, as a result of the experience of the Vietnam War in the context of the use of defoliants and herbicides and an increased awareness of environmental security among members of the international community. The first provisions under international humanitarian law protecting the environment were established. In view of this, the aim of this article is to analyse one of the most important international agreements on the subject, the Convention on the Prohibition of the Military or Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD). The purpose of this article is to demonstrate why the above convention was created in the 1970s and not in another decade. At the same time, by analysing the most significant articles of ENMOD, the aim is to identify the key problems of the convention in relation to the Russian-Ukrainian armed conflict. Therefore, the main research issue is the relevance of the discussed ENMOD international agreement for environmental protection in a situation of armed conflict, taking the example of the ongoing Russian-Ukrainian war. The stated research hypothesis is that the ENMOD Convention is not relevant to the vast majority of environmental damage caused by armed conflict. Nevertheless, it is a key treaty that complements the general and specific regimes of environmental protection in situations of armed conflict. For the purpose of solving the research issue posed and verification the hypothesis, the article applies a methodology based on a qualitative method, analysing and critically evaluating the literature on the subject, while using a dogmatic-legal method on the legal sciences in relation to legal acts and a historical-legal method to show the genesis and evolution of the ENMOD Convention. The author concludes in the analysis that the ENMOD is not relevant for most environmental damage caused by armed action, as evidenced by the Russian-Ukrainian armed conflict, where both parties to the conflict are bound by this treaty. However, the ENMOD is an important addition to the environmental protection regime in a situation of armed conflict.

Keywords: ENMOD, international humanitarian law, natural environment, public international law, Russian-Ukrainian conflict

Wprowadzenie

Analizując historię konfliktów zbrojnych, można dostrzec, że środowisko naturalne stanowiące scenę dla działań wojennych, zawsze występowało w roli cichej ofiary. Nie inaczej jest w przypadku międzynarodowego konfliktu zbrojnego rosyjsko-ukraińskiego, który w nieprzerwany sposób trwa od 2014 roku. Liczne zniszczenia pól uprawnych, zanieczyszczenia wód gruntowych i gleb, jak również wywołanie sztucznej powodzi przez siły rosyjskie na skutek wysadzenia tamy w Nowej Kachowce stanowią część poczynionych szkód środowiskowych (Wilk, Żochowski, Ber 2023). Przebieg tego konfliktu zbrojnego pokazuje, że środowisko naturalne z łatwością może stać się celem bezpośrednich, jak i pośrednich ataków. Skutkuje to pojawieniem się rozważań, czy międzynarodowe prawo humanitarne (dalej: MPH) posiada odpowiednie narzędzia, które mogłyby w skuteczny sposób chronić środowisko

naturalne przed uszkodzeniami powstałymi w wyniku działań wojennych. Okazuje się, że na gruncie MPH występuje szereg regulacji prawnomiędzynarodowych, mających swój rodowód w latach 70. XX wieku, które pozwalają chronić środowisko naturalne w sposób zarówno pośredni, jak i bezpośredni oraz ogólny bądź szczególny. Przede wszystkim wskazać można na poszczególne regulacje I Protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich z 1977 roku np. art. 35 ust. 3 i art. 55 (Dz. U. z 1992 roku Nr 41, poz. 175). Jednakże spośród wielu umów międzynarodowych, jedną z najważniejszych chroniącą środowisko naturalne w sposób bezpośredni i szczególny jest składająca się z dziesięciu artykułów Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich (ang. ENMOD — *Environmental Modification Convention*), która stanowi główny przedmiot analizy niniejszego artykułu (Dz.U. 1978 nr 31 poz. 132). Dlatego istniejąca luka badawcza oraz aktualność tematu ze względu na trwający rosyjsko-ukraiński konflikt zbrojny powoduje że, celem niniejszego artykułu jest przybliżenie i zidentyfikowanie głównych problemów ENMOD. Wobec realizacji celu kluczowa jest próba odpowiedzi na pytanie badawcze, jakie zastosowanie pełni omawiana konwencja w zakresie ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego w odniesieniu do trwającego konfliktu zbrojnego rosyjsko-ukraińskiego? Wstępna hipoteza zakłada, że konwencja ENMOD nie ma zastosowania dla większości szkód środowiskowych spowodowanych działaniami zbrojnymi, jednakże stanowi istotny traktat uzupełniający ogólny i szczególny reżim ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego. Udzielenie odpowiedzi na postawione pytanie badawcze oraz zweryfikowanie hipotezy determinuje dalszą treść artykułu, gdzie w pierwszej kolejności przedstawione zostały okoliczności powstania ENMOD, przy jednoczesnym wskazaniu, dlaczego to w latach 70. XX w., a nie innej dekadzie zaistniały odpowiednie warunki dla przyjęcia omawianej konwencji. Następnie przeanalizowane zostały najważniejsze postanowienia ENMOD, aby móc zidentyfikować kluczowe problemy konwencji w odniesieniu do konfliktu zbrojnego rosyjsko-ukraińskiego.

Ocena aktualnego stanu wiedzy

Zagadnienie wskazanej konwencji ENMOD, chociaż ważne z punktu widzenia bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego oraz MPH, to wyjątkowo rzadko jest poruszonym tematem na gruncie polskiej literatury naukowej, często będąc tylko wspomnianym dokumentem nieomawianym w sposób całościowy na tle innych najważniejszych umów międzynarodowych na gruncie MPH. Niemniej możliwe jest przytoczenie kilku publikacji, które w mniejszym bądź większym stopniu odnoszą się do ENMOD. Chociażby publikacja „Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe” porusza wątek ENMOD na tle szerszego zagadnienia, jakim

jest międzynarodowe prawo ochrony środowiska (Kenig-Witkowska 2011, s. 270-273). Książki takie jak „Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych” czy „Wybrane zagadnienia z zakresu międzynarodowego prawa humanitarne” w kontekście ENMOD odnoszą się tylko do dwóch artykułów konwencji (Janusz-Pawletta 2012, s. 123; Marcinko, Łubiński 2009, s. 131). Niemniej na szczególną uwagę na polskim gruncie zasługuje publikacja „Międzynarodowe prawo humanitarne”, w której poświęcono więcej miejsca na analizę regulacji ENMOD i zestawienia ich następnie z przepisami I Protokołu dodatkowego do konwencji genewskich (Szpak 2014, s. 337-340, 341-342).

W przeciwieństwie do polskojęzycznej literatury naukowej, na gruncie anglojęzycznym można znaleźć więcej publikacji poruszających temat konwencji. Należy wyróżnić cztery publikacje: „The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict”, „Green War: An Assessment of the Environmental Law of International Armed Conflict”, „The Handbook of International Humanitarian Law” i rozdział „Protection of the Natural Environment” w książce „The Oxford Guide to International Humanitarian Law”, ponieważ dokonują pogłębionej analizy ENMOD odnosząc się do większej ilości zawartych w tym dokumencie przepisów (Dinstein 2022, s. 268-271; Schmitt 1997, s. 82-85; Fleck 2008, s. 131-133; Payne 2020, s. 222-225). Jednakże podobnie jak w przypadku wielu polskich publikacji, również wśród angielskojęzycznych niemało jest poruszających wątek ENMOD w ograniczonym zakresie przedmiotowym np. „War and Law since 1945” czy rozdział „Means and Methods of Warfare” w publikacji „Armed Conflicts and the Law” (Best 1997, s. 286-287; Demeyere, Ruys 2016, s. 329-331). Na podstawie krytycznego przeglądu literatury naukowej, można stwierdzić, że niewiele jest opracowań dotyczących analizowanej problematyki. Ponadto ze względów temporalnych mało jest publikacji, które w swojej treści zestawiałyby konwencję ENMOD z wydarzeniami po 24 lutego 2022 roku w konflikcie zbrojnym rosyjsko-ukraińskim.

Metodyka badań

W artykule zastosowano metody jakościowe: analizy treści i krytycznej oceny, którym poddane zostały dane o charakterze wtórnym dotyczące ENMOD, pochodzące ze wspomnianych wcześniej artykułów naukowych, monografii, analiz eksperckich. Jak również wytycznych Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża w sprawie MPH i rezolucji organizacji ONZ w zakresie działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego oraz doniesień medialnych w odniesieniu do rosyjsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego w zakresie powstałych szkód środowiskowych w wyniku działań zbrojnych. Jednocześnie z punktu widzenia nauk prawnych zastosowanie znalazła metoda dogmatycznoprawna polegająca na językowo-logicznej analizie przepisów obecnie obowiązujących dotyczących tematu artykułu, czyli w

zakresie analizy treści ENMOD i aneksu do konwencji w celu przedstawienia jej interpretacji i głównych problemów. Dla przedstawienia źródeł powstania ENMOD także użyta została metoda historyczno-prawna, polegająca na badaniu genezy i ewolucji konkretnej instytucji prawnej, w tym przypadku omawianej konwencji w czasie od momentu jej powstania.

Okoliczności powstania ENMOD

Patrząc na rys historyczny, jak kształtowały się regulacje międzynarodowe dotyczące ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego, można wskazać dwa podejścia teoretyczne — antropocentryczne i ekocentryczne, które konkurują ze sobą w środowisku prawniczym do dzisiaj. Pierwsze podejście opiera się na założeniu, że normy prawne chroniące środowisko naturalne powinny wynikać z celu, jakim jest ochrona dobrostanu ludzkości. Natomiast drugie podejście stawia środowisko naturalne w centrum, które jako wartość sama w sobie wymaga ochrony przed szkodami, jakie mogą zostać spowodowane przez działania wojenne. Wśród wielu regulacji na gruncie MPH dominuje podejście antropocentryczne, niemniej pojawiały się okresy w historii, kiedy na pierwszy plan wychodziło podejście ekocentryczne. Takimi czasami były lata 70. XX w., kiedy to doszło do zmiany w świadomości społeczności międzynarodowej w temacie ochrony środowiska naturalnego. Nie wydarzyłoby się to, gdyby nie nałożenie się kilku znaczących czynników.

Po pierwsze liczne wojny kolonialne z lat 60. i 70. XX w. pokazywały, jak nowoczesny konflikt zbrojny może obierać za cel środowisko naturalne, powodując poważne, rozległe i długotrwałe szkody środowiskowe, czego naczelnym przykładem stała się wojna wietnamska, a konkretnie II wojna indochińska w latach 1959-1975. W trakcie tego konfliktu zbrojnego siły amerykańskie stosowały wiele technik wojskowych, aby niszczyć bogatą florę Wietnamu, w celu uniemożliwienia przeciwnikowi opcji korzystania z atutów takiego środowiska naturalnego. Wobec czego jednakowo używano metod konwencjonalnych np. buldożerów, bombardowań, jak i działań niekonwencjonalnych np. defoliantów, napalmu oraz zasiewania chmur w ramach operacji Popeye, aby wydłużyć porę monsunową (Hersh 1972). Drugim czynnikiem zwrotu ekologicznego było większe zwrócenie uwagi na szkodliwy wpływ człowieka na przyrodę za sprawą nagłaśniania, jak rozwój technologii, przemysłu, próby jądrowe oraz katastrofy ekologiczne negatywnie oddziaływają na środowisko naturalne, powodując w społeczności międzynarodowej obawy o przyszłość planety np. wyciek ropy naftowej z tankowca Torrey Canyon u wybrzeży Wielkiej Brytanii w 1967 roku wzbudził strach wśród społeczeństw europejskich, co do skutków przyszłych katastrof ekologicznych. Ostatnim czynnikiem był postępujący od końca II wojny światowej rozwój międzynarodowego prawa ochrony środowiska naturalnego, czego dowodem jest w omawianym okresie konferencja Narodów Zjednoczonych

w Sztokholmie z 1972 roku w sprawie środowiska człowieka. Efektem obrad była tzw. Deklaracja Sztokholmska, która wskazywała na konieczność ponoszenia odpowiedzialności przez państwa za zniszczenia wywołane w środowisku naturalnym, jednocześnie w tym samym roku utworzono Program Środowiskowy ONZ, który do dzisiaj odgrywa ważną rolę w zakresie działań na rzecz środowiska naturalnego, również w kontekście ochrony środowiska w sytuacji konfliktu zbrojnego (United Nations 1972, s. 5).

Splot powyższych czynników spowodował stworzenie korzystnych okoliczności dla powstania pierwszych bezpośrednich i szczegółowych regulacji na gruncie MPH, których celem stało się zapobieganie takim zjawiskom, jakie można było zaobserwować, chociażby w wojnie wietnamskiej. Tym samym otworzyła się droga dla stworzenia pierwszej takiej konwencji, czyli ENMOD. Początkowe kroki w celu zakazania technicznych środków oddziaływania na środowisko naturalne, jak np. defoliantów, zostały poczynione w 1972 roku już na poziomie krajowym w USA, gdzie wyrzeczono się stosowania takich środków (Schmitt 1997, s. 82). Aczkolwiek dyskusje na forum międzynarodowym zostały zainicjowane przez ZSRR, co skutkowało w latach 1974-1975 dwustronnymi rundami dyskusji z USA, czego efektem stało się wypracowanie projektu konwencji w 1975 roku na Konferencji Komisji ds. Rozbrojenia w Genewie. W pracy nad ostatecznym kształtem ENMOD założono, że nie będzie ona dotyczyć tylko defoliantów, ale także takich sytuacji, w których użycie techniki modyfikacji środowiska naturalnego może spowodować posłużenie się konkretnym elementem przyrody jak bronią, żeby wywołać np. trzęsienie ziemi (United Nations Environment Programme 2009, s. 12). Obrady zakończyły się w 1976 roku wypracowaniem finalnego kształtu konwencji, która następnie została przyjęta w tym samym roku w rezolucji 31/72 przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. W 1978 roku konwencja weszła w życie i na moment powstania artykułu aż 78 państw ratyfikowało ENMOD, w tym także takie mocarstwa jak m.in. Chiny, Indie, USA, czy Rosja.

Analiza najważniejszych przepisów ENMOD

Omawiana umowa międzynarodowa składa się z preambuły i 10 artykułów, spośród których przede wszystkim kluczowe są pierwsze dwa. Analizując wstęp do ENMOD dostrzec można obecność w warstwie aksjologicznej zarówno podejście antropocentryczne, jak i ekocentryczne. Wyrażone zostało to z jednej strony poprzez odwołanie się do Deklaracji Sztokholmskiej z 1972 roku, co adekwatnie wpisuje się w ówczesną w latach 70. XX w. zwiększoną świadomość ekologiczną na arenie międzynarodowej, przy jednoczesnym podkreśleniu jak szkody środowiskowe powstałe na skutek wykorzystania w celach wojskowych technik oddziaływania na środowisko naturalne zagraża dobrobytowi człowieka (Dz.U. 1978 nr 31 poz. 132). Dodatkowo

preambuła podkreśla, że możliwości oddziaływania na środowisko stwarzane przez rozwój techniki i nauki mogą służyć celom pokojowym i przyczynić się do poprawy stanu środowiska naturalnego dla przyszłych pokoleń.

Po preambule w konwencji art. 1 ENMOD formułuje następującą treść: „1. Każde Państwo będące Stroną niniejszej Konwencji zobowiązuje się do niewykorzystywania w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich technicznych środków oddziaływania na środowisko, powodujących rozległe, trwałe lub poważne następstwa, jako sposób powodowania zniszczeń, wyrządzenia szkód lub strat jakimkolwiek innemu Państwu będącemu Stroną. 2. Każde Państwo będące Stroną niniejszej Konwencji zobowiązuje się nie udzielać pomocy, poparcia ani nie nakłaniać żadnego Państwa, grupy Państw lub organizacji międzynarodowej do podejmowania działalności sprzecznej z postanowieniami ustępu 1 niniejszego artykułu” (Ibidem). Zgodnie z tytułem konwencji art. 1 ENMOD skupia się na zakazie używania technicznych środków oddziaływania, niemniej pojawia się kilka istotnych kwestii. Przede wszystkim, aby dokonać naruszenia konwencji, należy w zamiarze użyć technicznych środków oddziaływania na środowisko we wrogim lub militarnym celu, żeby zmanipulować procesami zachodzącymi w środowisku naturalnym, aby w konsekwencji spowodować rozległe, trwałe lub poważne szkody, lub straty, nawet jeśli wykraczają poza to, co było przewidziane lub zamierzone na terytorium innego państwa-strony ENMOD niezależnie, czy mamy do czynienia z państwem neutralnym, czy stroną konfliktu zbrojnego (Reyhani 2006, s. 325-326). To powoduje, że nie każde użycie technicznych środków będzie naruszeniem przepisu, ponieważ dopuszczalne będzie zastosowanie takich środków w celach pokojowych, co wynika z art. 3 ust. 1 ENMOD. Ponadto nawet działanie w celu wrogim lub militarnym może nie złamać art. 1 ENMOD, jeżeli np. nie dojdzie do zamierzonego czynu, to nie będziemy mieli naruszenia treści artykułu. Co więcej, do naruszenia również nie dojdzie, jeżeli szkoda została spowodowana tylko na terytorium państwa, które do niej doprowadziło. Szczególną kontrowersją w odniesieniu do powyższego artykułu są sformułowania „techniczne środki oddziaływania na środowisko” oraz określenia „rozległe”, „trwałe” i „poważne”, ponieważ powodują wątpliwości interpretacyjne. Również w literaturze naukowej pojawia się krytyka, że brakuje w treści ENMOD zakazu testowania i rozwijania technicznych środków oddziaływania na środowisko (Demeyere, Ruys 2016, s. 329).

Kolejne kluczowe postanowienie, czyli art. 2 ENMOD wyjaśnia niektóre kwestie interpretacyjne związane z poprzednim artykułem w treści o następującym brzmieniu: „W rozumieniu artykułu I określenie „techniczne środki oddziaływania na środowisko” oznacza każdy środek mający na celu — poprzez rozmyślne kierowanie procesami naturalnymi — dokonywanie zmian w dynamice, składzie lub strukturze Ziemi, włączając w to jej biosferę, litosferę, hydrosferę i atmosferę lub przestrzeń kosmiczną” (Dz.U. 1978 nr 31 poz. 132). Pomimo że artykuł definiuje pojęcie technicznych środków oddziaływania na środowisko i wskazuje, że użycie takiego środka

musi zostać popełnione w zamiarze sterowania naturalnymi procesami, to wciąż jest to określenie zbyt ogólne. Dlatego niedługo po powstaniu ENMOD, w 1977 roku powstał aneks do konwencji, który doprecyzował wykładnię art. 2 ENMOD, wskazując, że zjawiskami, jakie mogą być wywołane takimi środkami rozmyślnie kierującymi procesami naturalnymi to: „trzęsienia ziemi; tsunami; naruszenie równowagi ekologicznej regionu; zmiany wzorców pogodowych (chmury, opady, różnego rodzaju cyklony i burze tornadowe); zmiany wzorców klimatycznych; zmiany prądów oceanicznych; zmiany stanu warstwy ozonowej; oraz zmiany stanu jonosfery” (United Nations 1976, s. 92). To skutkuje tym, że należy pojęcie „technicznych środków oddziaływania na środowisko” wyklądać w sposób rozszerzający, gdyż każda modyfikacja środowiska naturalnego, która będzie wypełniać elementy art. 1 ust. 1 ENMOD wystarczy, aby zidentyfikować naruszenie traktatu.

Aneks dodatkowo wyjaśnia jeszcze jedno zagadnienie, dotyczące interpretowania pojęć „rozległy”, „trwały” i „poważny”, wskazując, że dla osiągnięcia celów ENMOD wskazane terminy należy rozumieć jako: „a) „rozległy”: obejmujący obszar o powierzchni kilkuset kilometrów kwadratowych; b) „trwały”: trwający przez okres miesięcy lub około jednego sezonu; c) „poważny”: powodujący poważne lub znaczące zakłócenia lub szkody dla życia ludzkiego, zasobów naturalnych i gospodarczych lub innych dóbr” (Ibidem, s. 91). Pomimo rozwinięcia powyższych terminów, warto zwrócić uwagę na rozwinięcie pojęcia „poważny”, które zbudowane jest na podejściu antropocentrycznym. Również do refleksji skłania użyta alternatywa zwykła „poważne lub znaczące”, gdyż pojawia się pytanie o, to kiedy zniszczenia będą miały charakter poważny, ale nie znaczący albo znaczący, ale nie poważny, czy też jednocześnie znaczący i poważny (Austin, Bruch 2000, s. 106). Równocześnie zastosowanie terminu „zakłócenia” stawia pod znakiem zapytania, czy muszą zaistnieć fizyczne szkody, aby wypełnić niniejsze sformułowanie (Ibidem). Niemniej kluczowe jest to, że próg spowodowania szkody jest niższy niż w innych regulacjach prawnomiędzynarodowych, które zbudowane są na takich pojęciach, a także dla naruszenia zakazu z ENMOD nie jest konieczne wypełnienie wszystkich przymiotników kumulatywnie (International Committee of the Red Cross 2020, s. 34-35, 38).

Poza pierwszymi dwoma najważniejszymi artykułami, w pozostałej części konwencji warto zwrócić uwagę jeszcze na art. 3-5 ENMOD, ponieważ mają charakter merytoryczny. W przypadku art. 3 ENMOD skupia się on na pokojowym wykorzystaniu zakazanych technik oddziaływania na środowisko oraz zobowiązuje państwa do współpracy i wymiany informacji w tym temacie. Kolejny przepis również nakłada zobowiązania na państwa-strony w zakresie podejmowania wszelkich kroków, aby zakazać wszelkiej działalności niezgodnej z treścią ENMOD w obszarze własnej jurysdykcji. Natomiast art. 5 ENMOD poza zobowiązaniem państw-stron do współpracy w zakresie rozwiązywania sporów związanych z konwencją i możliwością

zwołania Doradczego Komitetu Ekspertów, tworzy mechanizm egzekwowania ENMOD, który jest jednym z kluczowych problemów.

Kluczowe problemy ENMOD w kontekście konfliktu zbrojnego rosyjsko-ukraińskiego

Trwający od 2014 roku rosyjsko-ukraiński konflikt zbrojny pozwala zobrazować kluczowe problemy ENMOD, tym bardziej że zarówno Rosja, jak i Ukraina są państwami-stronami omawianej konwencji. W takiej sytuacji nie ma wątpliwości, że ENMOD będzie miał zastosowanie w przypadku tego konfliktu zbrojnego, ponieważ ma charakter międzynarodowy. Aczkolwiek, czy to oznacza, że będzie można zastosować konwencję do niemiedzynarodowych konfliktów zbrojnych, a taki charakter miały walki z samozwańczymi „Republikami Ludowymi” Doniecka i Ługańska na wschodniej Ukrainie w latach 2014-2022. W tym miejscu z pomocą przychodzi art. 1 ust. 1 ENMOD, który wprost stwierdza, że konwencja ma zastosowanie do międzynarodowych konfliktów zbrojnych, ponieważ szkody można wyrządzić państwu-stronie, ale nie można kategorycznie stwierdzić, że to uniemożliwia zastosowanie przepisów konwencji w przypadku niemiedzynarodowych konfliktów zbrojnych. Obecne są dwa podejścia w doktrynie, gdzie pierwsze zakłada, że konwencja dotyczy tylko państw-stron, ponieważ podczas negocjacji nad ostatecznym kształtem ENMOD odrzucono opcję, aby zobowiązania miały charakter erga omnes (Dinstein 2022, s. 271). Według drugiego podejścia możliwa jest w ograniczonym stopniu ochrona podmiotów pozapaństwowych, które byłyby zachęcane lub wspomagane przez państwa-strony do podejmowania działań naruszających konwencję, co stanowiłoby naruszenie art. 1 ust. 2 ENMOD.

Powyższy problem mógłby zostać rozwiązany przez uznanie konwencji za element prawa zwyczajowego, jednakże to też stanowi problematyczne zagadnienie. Mianowicie według części doktryny ENMOD nie zalicza się do prawa zwyczajowego, natomiast pozostała część wskazuje, że konwencja ma niejasny status, co potwierdzać ma ogólna praktyka państw (Halpern 2015, s. 129-130). Niemniej w przypadku tego problemu można jednoznacznie wskazać, że jednolita i powszechna praktyka państw świadczy o tym, że na gruncie prawa zwyczajowego funkcjonuje zasada wedle której niszczenie środowiska naturalnego nie może zostać użyte jako broń (Reyhani 2006, s. 327).

Kolejnym kluczowy problem jaki się pojawia związany jest z mechanizmem egzekwowania naruszeń ENMOD. W trakcie konfliktu zbrojnego rosyjsko-ukraińskiego pojawiały się sytuacje, w których pewne osoby sugerowały stronie ukraińskiej zwrócić się do instytucji międzynarodowych ze względu na działania Rosji, które mogły naruszać ENMOD np. taka sytuacja miała miejsce w 2023 roku przy wysadzeniu przez siły rosyjskie tamy w Nowej Kachowce, co doprowadziło do powodzi (Mamedov 2023). Chociaż przeprowadzony atak na tamę stanowił formę wykorzystania

środowiska naturalnego jako broni poprzez uwolnienie niebezpiecznych sił, to przede wszystkim zastosowanie do zaistniałej sytuacji art. 56 I PD dotyczący ochrony budowli i urządzeń zawierających niebezpieczne siły (Payne 2020, s. 225). Niemniej wracając na grunt ENMOD wspomniany wcześniej art. 5 ENMOD, który odnosi się do mechanizmu egzekwowania przestrzegania konwencji. Opiera się na możliwości złożenia przez państwo-stronę skargi do Rady Bezpieczeństwa ONZ, jeśli są podstawy do stwierdzenia, że inne państwo związane konwencją dokonało naruszeń jej postanowień. Wątpliwości jakie pojawiają się przy takim mechanizmie, związane są ze skutecznością, gdyż takie narzędzie ma charakter polityczny. Dodatkowo w przypadku Rosji, która jest stałym członkiem RB ONZ, powstaje sytuacja, w której ma ona możliwość skutecznego blokowania powyższego mechanizmu.

Ostatnim kluczowym problemem, a zarazem najważniejszym aspektem również w kontekście toczącego się konfliktu zbrojnego jest zagadnienie dotyczące środków prowadzenia wojny a możliwości naruszenia postanowień ENMOD. Nietrudno stwierdzić, że w konflikcie zbrojnym rosyjsko-ukraińskim dochodzi do wielu szkód środowiskowych spowodowanych działaniami wojennymi, zarówno przy użyciu środków konwencjonalnych, jak i niekonwencjonalnych. Tylko odnosząc się z tym do ENMOD można zauważyć, że ostatecznie konwencja obejmuje węższy zakres rozumienia szkód w środowisku naturalnym, ponieważ sprowadza je do szczególnych przypadków, jakim jest użycie technicznych środków oddziaływania na środowisko. Chociaż spowodowanie szkód środowiskowych poprzez modyfikację środowiska naturalnego jest możliwe za pomocą konwencjonalnych środków, jednakże w większości przypadków doprowadzenie do takich zmian środowiskowych na jakie wskazuje art. 2 ENMOD i aneks do konwencji wymagać będzie środków niekonwencjonalnych np. pod postacią broni nuklearnej, bądź jeszcze nieznannej lub rozwijanej technologii wojskowej (Bouvier 1992, s. 562-564; Demeyere, Ruys 2016, s. 329). W takiej sytuacji spotykamy się ze słabym punktem ENMOD, ponieważ konwencja odnosi się bardziej do ograniczenia broni, która przypomina science fiction, a odrzucane są szkody środowiskowe spowodowane przez konwencjonalne metody prowadzenia działań zbrojnych. To przekłada się na fakt, że pomimo zastosowanego w konwencji absolutnego zakazu i niższego progu wymaganego naruszenia w odniesieniu do innych regulacji prawnomiędzynarodowych, ENMOD nie ma zastosowania do większości przypadków szkód spowodowanych w środowisku naturalnym działaniami wojennymi w sytuacji bieżącego konfliktu zbrojnego rosyjsko-ukraińskiego.

Wnioski

Przechodząc do konkluzji i odpowiadając na postawione pytanie badawcze, należy stwierdzić, że zastosowanie ENMOD w sytuacji konfliktu zbrojnego w

odniesieniu do trwającej wojny rosyjsko-ukraińskiej jest zdecydowanie marginalne. Wynika to z faktu, że treść konwencji dotyczy dość specyficznej kategorii szkód środowiskowych, które, aby powstały wymagać będą zastosowania większości przypadków niekonwencjonalnych metod prowadzenia działań zbrojnych. Dlatego tak jak nie ma wątpliwości, że użycie defoliantów w takim stopniu, jak miało to miejsce w wojnie wietnamskiej stanowiłoby naruszenie ENMOD, tak już w przypadku niszczenia szybów naftowych podczas I wojny w Zatoce Perskiej, czy wysadzenie tamy w Nowej Kachowce w konflikcie zbrojnym rosyjsko-ukraińskim, pojawiają się wątpliwości, czy dochodziłoby do naruszenia postanowień konwencji. To prowadzi do stwierdzenia, że postawioną we wstępie hipotezę należy potwierdzić, gdyż rzeczywiście konwencja ENMOD nie ma zastosowania dla większości przypadków szkód spowodowanych w środowisku naturalnym w sytuacji konfliktu zbrojnego, co nie zmienia faktu, że ENMOD stanowi ważne uzupełnienie obecnego reżimu ochrony środowiska naturalnego na gruncie MPH oraz jest punktem odniesienia dla innych traktatów, jak i interpretacji poszczególnych pojęć.

BIBLIOGRAFIA

1. Austin, J. E., Bruch, C. E., 2000. *The Environmental Consequences of War. Legal, Economic, and Scientific Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Best, G., 1997. *War and Law since 1945*. Oxford: Clarendon Press Publication.
3. Bouvier, A., 1992. Recent studies on the protection of the environment in time of armed conflict. *International Review of the Red Cross* (1961-1997), 32 (291), 562-564.
4. Demeyere, B., Ruys T., 2016. Means and Methods of Warfare. W: J. Wouters, P. De Man i N. Verlinden, red. *Armed Conflicts and the Law*. Cambridge: Intersentia, 329-331.
5. Dinstein, Y., 2022. *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Fleck, D., 2008. *The Handbook of International Humanitarian Law*. Oxford: Oxford University Press.
7. Halpern, M., 2015. Protecting Vulnerable Environments in Armed Conflict: Deficiencies in International Humanitarian Law. *Stanford Journal of International Law*, 51 (2), 129-130.
8. Hersh, S. M., 1972. Rainmaking Is Used As Weapon by U.S. *The New York Times*, 3 July.
9. International Committee of the Red Cross, 2020. Guidelines on the protection of the natural environment in armed conflict. Rules and recommendations relating to the protection of the natural environment under international humanitarian law, with commentary [online]. International Committee of the Red Cross. Dostępne pod adresem: <https://www.icrc.org/en/publication/4382-guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict>, [dostęp: 14 czerwca 2024].
10. Janusz-Pawletta, B. 2012. *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej.

11. Kenig-Witkowska, M. M., 2011. Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe. Warszawa: Wolters Kluwer.
12. Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich, otwarta do podpisania w Genewie dnia 18 maja 1977 roku (Dz. U. z 1978 roku Nr 31, poz. 132).
13. Mamedov, G., 2023. Is blowing up of Kakhovka HPP basis for new warrant from International Criminal Court? [online]. *Ukrainska Pravda*. Dostępne pod adresem: <https://www.pravda.com.ua/eng/columns/2023/06/6/7405627/> [dostęp: 14 czerwca 2024].
14. Marcinko, M., Łubiński, P., 2009. Wybrane zagadnienia z zakresu międzynarodowego prawa humanitarnego. Kraków: Szkoła Aspirantów Państwowej Straży Pożarnej.
15. Protokoły Dodatkowe dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie z dnia 8 czerwca 1977 roku (Dz. U. z 1992 roku Nr 41, poz. 175 z późn. zm.).
16. Payne, C. R., 2020. Protection of the Natural Environment. W: D. Akande i B. Saul, red. *Oxford Guide to International Humanitarian Law*. Oxford: Oxford University Press, 222-225.
17. Reyhani, R., 2006. Protection of the Environment During Armed Conflict. *Missouri Environmental Law and Policy Review*, 14 (2), 325-327.
18. Schmitt, M. N., 1997. Green War: An Assessment of the Environmental Law of International Armed Conflict. *Yale Journal of International Law*, 17, 82-85.
19. Szpak, A., 2014. Międzynarodowe prawo humanitarne. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
20. United Nations, 1972. Report of the United Nations Conference on the Human Environment [online]. International Maritime Organization. Dostępne pod adresem: <https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/ConferencesMeetings/Documents/A%20CONF.48%2014%20Rev.1.pdf>, [dostęp: 13 czerwca 2024].
21. United Nations, 1976. Report of the Conference of the Committee on Disarmament, Volume I [online]. UN Official Document System. Dostępne pod adresem: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/ng9/059/31/pdf/ng905931.pdf?token=OYNsY-Vv3cg9yATNoRM&fe=true>, [dostęp: 14 czerwca 2024].
22. United Nations Environment Programme, 2009. Protecting the Environment During Armed Conflict An Inventory and Analysis of International Law [online]. UN Environment Programme. Dostępne pod adresem: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7813/-Protecting%20the%20Environment%20During%20Armed%20Conflict_An%20Inventory%20and%20Analysis%20of%20International%20Law-2009891.pdf?sequence=3&BisAllowed=, [dostęp: 13 czerwca 2024].
23. Wilk A., Żochowski P., Ber J., 2023. Wysadzenie tamy na Dnieprze w Nowej Kachowce. 467. dzień wojny [online], Ośrodek Studiów Wschodnich, Dostępne pod adresem: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-06-06/wysadzenie-tamy-na-dnieprze-w-nowej-kachowce-467-dzien-wojny>, [dostęp: 24 sierpnia 2023].